

Gabriel Tardé (1843 -1904) i Gustave Le Bon (1841-1931): els inicis de la Psicologia de les Masses

A mitjans del segle 19, la revolució industrial té com a conseqüència l'aparició de les masses (un concepte que convindria diferenciar amb cura del de 'espectadors', que només neix amb l'expansió del cinema al segle 20). Les masses són les agrupacions impersonals d'individus que la tecnologia moderna i especialment la fàbrica ha portat a les ciutats i que, per la força del nombre, creen les seves pròpies formes de vida. El seu distintiu és la força. Ocupen un lloc central tant en la producció com en el consum. A més, poden determinar l'economia, perquè sense un gran nombre de treballadors les fàbriques no funcionen. D'aquí que les masses organitzades (en sindicats, en agrupacions polítiques, etc.) fan por. Aviat es feu obvi que les masses són el fonament del consum perquè la gran producció es fonamenta en el consum, alhora que el crea. Amb el creixement de les ciutats s'anorreen els modes de vida tradicionals.

Amb la publicació de 'Els orígens de la França contemporània' de Hippolyte Taine (1876) i amb les novel·les de Zola, com 'Germinal' (1885) trobem les primeres descripcions franceses de les masses, caracteritzades inexorablement en negatiu: anònimes, brutes, criminals, alcohòliques.. La misèria és també el punt de partida de la descripció de les masses a Anglaterra per part de Charles Dickens (1812-1870). Abans que la psicologia són els historiadors i els novel·listes els qui s'adonen que alguna cosa profunda en la conducta humana ha canviat amb la irrupció de les masses.

No és cap casualitat que els iniciadors de la psicologia de les masses siguin dos individus profundament conservadors: Gabriel Tarde, monàrquic des de jove, i Gustave Le Bon, que estava encara més a la dreta. De fet, després de la 1ª G.M. fou un dels mestres més admirats per Mussolini, amb qui va mantenir correspondència i de qui es vantava de ser conseller. És precisament aquesta resistència a la innovació i un cert aristocratismes el que els permet veure l'altra banda del progrés. De fet, la 'inconstància' de les masses, contraposada a la suposada 'estabilitat' de la raça (essent la raça l'element permanent i biològic de la comunitat) serà un dels temes centrals de l'obra de Le Bon.

La necessitat experimentada pels diversos governs de 'dirigir' les masses i la por a veure's arrossegats pels moviments socialistes que enquadraven les masses obreres, feu que l'estudi de les masses tingués també una transcendència política. Una nova forma de governar es feu possible. Com deia Le Bon al final de la Tercera Part del seu text clàssic, 'La psicologia de les masses': 'Una civilització a punt de caure en les seves mans [de les masses] estaria presa de massa atzars per durar gaire'. Quan Tardé o Le Bon estudiaven el fenomen, no tenien només por. Creien estar salvant la tradició humanista que la massa, com a nova forma de barbàries, estava enrunant.

La psicologia de les masses, antecedent dels que avui s'anomena 'psicologia social', ha estat una eina fonamental en el disseny de la política des de com a mínim els temps de la 1ª G. M. Associada a les tècniques de màrqueting, la seva eficàcia pot resultar espantosa. De fet, és difícil dir si hi ha més sociologia que psicologia en les seves teories. Esbrinar si Tardé i Le Bon són 'sociòlegs menors' o 'psicòlegs majors', resulta, però, força inútil. Tardé va ser derrotat metodològicament per Durkheim i Le Bon tenia 'males companyies', però tothom qui vol fer política els ha

llegit d'amagatotis, ni que sigui per renegar-ne en públic. No pot sorprendre, doncs, que el sociòleg Moscovici parli de Le Bon com 'el Maquiavel de la societat de masses'. Com Maquiavel en l'època clàssica, Tardé o Le Bon són tan llegits com silenciats.

Convé recordar que, a més, a finals del segle passat a tota Europa hi hagué una autèntica onada de fascinació per la hipnosi (que Charcot havia posat de moda a París) i la mateixa idea que les masses actuaven mogudes per reaccions properes a les de l'estat hipnòtic, i en conseqüència, eren fàcilment manipulables, etc., es va divulgar interessadament, amb l'esperança que fos possible trobar un programa que les mantingués 'adormides'.

GABRIEL TARDÉ (1843-1904) va publicar un text fundacional de la disciplina: 'Les lleis de la imitació' (1890), en què proposa com a hipòtesi que la psicologia individual produeix comportaments col·lectius a partir de la imitació: els individus imiten i inventen; aquesta doble forma d'actuar està en la base de tota socialització. En les seves pròpies paraules, un grup social és 'una col·lecció d'éssers en tant que s'imiten entre ells'. Cadascú imita aquells qui admira, a qui considera capaç de servir-li de model i ho fa a la seva manera (Tardé és un individualista metodològic), però la interacció de tots, des de la pròpia diferència, ens socialitza. Viure en societat és com participar en un immens joc de miralls, perquè jutgem i som judicats, imitem i ens imiten; i d'aquesta interacció ens en beneficiem mútuament. D'aquí que se l'hagi considerat, més o menys, interessadament, com un antecedent de la sociologia de la traducció, o ANT [Actor-Network Theory] de Bruno Latour, Arie Rip o Geoffrey Bowker.

Tardé fou oblidat i considerat 'menor' en relació a Durkheim per ser un indeterminista, quan la sociologia demana lleis deterministes, però és obvi que les teories sobre el consum continuen donant voltes al concepte d'imitació que ell va encetar. També la psicologia de l'adolescència ha fet un bon ús del tema de la imitació. Els adolescents, fets un petit caos davant la necessitat d'orientar la pròpia vida imiten models adults de manera sovint inconscient. Tota moda seria incomprendible sense imitació.

GUSTAVE LE BON (1841-1931), és un autor molt més vigent que Tardé, encara que per raons polítiques no provoqui especials simpaties: ja al seu temps fou acusat de plagiar i fins i tot s'ha dit que en realitat no era metge i que mai no va acabar la carrera de medicina. El seu llibre 'La psicologia de les masses' (1895) es continua llegint amb profit un cop superades les referències a la raça (molt pròpies de l'època) i, fins i tot és impossible acostar-se a Freud (especialment a la seva 'Psicologia col·lectiva i anàlisi del jo', 1924) sense conèixer les tesis bàsiques de Le Bon. Els mètodes de mobilització de masses estalinistes, nazis i feixistes en deriven directament.

Per a Le Bon, l'element bàsic de les masses és el que anomena 'lleï psicològica de la seva unitat mental'. En la massa, com diu al paràgraf segon del primer capítol del seu llibre: 'La personalitat conscient s'esfuma, els sentiments i les idees de totes les unitats s'orienten en la mateixa direcció. Es forma una ànima col·lectiva, indubtablement transitòria però que presenta característiques molt definides'. La massa esdevé 'massa organitzada' o 'massa psicològica' quan forma un sol ésser i presenta una unitat mental.

El que anomena 'dissolució de la personalitat conscient' i 'l'orientació dels sentiments i pensaments en un mateix sentit', dota les masses 'd'una mena d'ànima col·lectiva'. I com diu ell mateix: 'Aquesta ànima els fa sentir, pensar i

actuar d'una manera completament distinta a com ho faria cadascun dels individus per separat'. Aquest és l'element més significatiu de les masses: submergit al seu sí, l'individu es transforma 'no tan sols en la vida orgànica, sinó també en el funcionament de la intel·ligència, de manera que els fenòmens inconscients tenen un paper preponderant' (cap. 1).

Però a més de la força inconscient hi ha en la massa un 'sentiment de potència invencible', de manera que: 'l'individu integrat en una massa adquireix pel mer fet del nombre, un sentiment de potència invencible que li permet cedir a instints que ell mateix hauria frenat forçosament'. D'aquesta manera 'desapareix completament el sentiment de responsabilitat' i es viu una situació de contagi emocional i de suggestibilitat de manera que 'fins a cert punt, l'individu sacrifica molt fàcilment el seu interès personal al col·lectiu'.

La massa té un poder hipnòtic, però alhora és estúpida. Le Bon considera que 'pel simple fet de formar part d'una massa, l'home baixa diversos graons en l'escala de la civilització'. Per això la massa és inferior a l'individu aïllat i necessita un líder. Dit d'una altra manera: 'La massa és un ramat que no sabia estar sense amo' (2ª part, cap. 3).

Les masses són crèdules i per això mateix necessiten fantasies i guies, que no són homes de pensament, sinó d'acció. Els líders 'es recluten entre neuròtics, alienats i semiexcitats, arran mateix de la bogeria', però al mateix temps són 'homes de fe'. (2ª part, cap. 3). L'autoritat del líder és 'molt despòtica' i 'de voluntat persistent'. Actuen per tres mitjans: afirmació, repetició i contagi. 'Per fer-se admirar per les masses, apunta, cal mantenir-les sempre a distància'. Qualsevol dubte destruiria el seu prestigi i, de la mateixa manera, els líders no es poden permetre cap fracàs perquè viuen del prestigi que emana de la seva persona. Mentre la persistència produeix fascinació (Napoleó), el fracàs o el simple debat els esfondra ('el prestigi que es discuteix ja no és prestigi', apunta Le Bon).

Seria un greu error llegir avui Le Bon com un simple crític de la societat industrial. Moltes de les seves observacions continuen tenint valor avui. Però no només pel que fa a les formes de manipulació de masses, sinó també a les característiques psíquiques de líder. Se li podrà criticar que en els seus llibres acumula massa adjectius terrorífics i que carrega les tintes; però és suficient assistir a un camp de futbol en dia de partit per veure que tenia molta raó en massa coses.

Una nova generació que arribà a l'èxit professional en els anys de la 2ª G.M. i de la Guerra freda (Hadly Cantril, Herbert Blumer i, especialment, el nebot de Freud Edward Bernays) amplià les intuïcions de Tardé i Le Bon, posant-les en relació amb el màrqueting i el behaviorisme.